

P. Gábor Mózes

Teológia a jövőnek*

Mi a baj?

Életem legnagyobb fölfedezését a hagyomány Istennek nevezi. Tapasztalatilag legfőbb örömöm, vigaszom és megvilágosító igazságom. Hogy közelebb kerüljek tökéletességéhez, a rossz helyett a jót választom, az erőszak helyett a szelídséget, a gyűlölet helyett a szeretetet, a hamisság helyett az igazságot. Nem tudom, hogy ki vagy mi ő, személy-e vagy személytelen, mindkettő-e vagy egyik sem, ezért keresése adja életem értelmét. Mivel mindennek emberfölötti oka és célja van, csak tőle várhatom a választ arra, hogy miért létezem és létezünk, egyáltalán mi itt és most a dolgom. Vagy mi értelme volt például egyik nagybátyám életének, aki pesti vagányként rossz házasságot kötött, gyermeke nem volt, semmi nem maradt utána, és talán már sírját is fölszámolták valamelyik temetőben?

Azt még megértem, hogy miért látszik erősebbnek, aktívabbnak és találékonyabbnak a rossz a jónál, ami viszont türelmesebb, engedékenyebb, passzívabb és ráérősebb. De miért van az, ami semmilyen? Mivel nem vagyok mindentudó, csak kitartóan várni és keresni tudok, tanulmányozom a forrásokat, meg csöndben fontolgatom azt, amit találok. Nézzük tehát az *alapvető ellentétpárokat*, amelyekbe mindenki beleütközhet. De már itt kezdődnek a problémák, mert sokan a valóságot sem képesek megkülönböztetni a valótlanságtól, és fogalmuk sincs a valóság eszmei lényegéről. Nem meglepő, ha nem látják például a *politika összefüggését az etikával*, ezért az előbbi mindent megenged magának céljai elérésére, pedig morális konszenzus nélkül egyszerűen emberi kapcsolatok sincsenek. Sok, egyébként tisztességes ember ugyanígy nem lát összefüggést az *erkölcsi követelmények és a teológiai alapelvek között* sem, ezért akár durva etikátlanságokat is tulajdoníthat Istenének, ha vallásos (pl. bosszúálló Úr, de saját fiát értelmetlenül fölládozza, hogy kiengesztelje *önmagát* az emberekkel). Nagyon kevesen

vannak viszont azok, akik nemcsak az etikát nem különítik el a politikától, hanem a teológiát sem. Mivel istenes szemmel nézik a világot, kétszeresen szenvednek a politika etikátlanságától (még az ún. vallásos pártok esetében is) és a közerkölcsök istentelenségétől. Ha nem akarnak kivonulni a társadalomból, olyan megoldást kell találniuk koruk problémáira, amely minden szinten segíti az ember fennmaradását, boldogulását, sőt tökéletesedését. Nézzünk ezért szembe először néhány megoldhatatlannak látszó problémával, hogy gyökereikig hatoljunk, majd radikális javaslatot tehessünk megoldásukra.

Korunk egyik alapellentmondása, hogy a globalisták állandóan a demokráciát dicsőítik (és más politikai formáról tudni sem akarnak), a tömegek pedig ösztönösen (de egyre tudatosabban is) lázadoznak a globalizmus ellen. Új formát keres az a régi fölismerés, hogy bár a minőség és a mennyiség egymással fordítottan arányos, ne a legalacsonyabb szinten egyenlítődjék ki a mindenki legfőbb javát célzó erőfeszítés. Miért kellene ellentétben állnia a „mindenki”-nek és a „legfőbb jó”-nak? Ha van valami közös az emberekben, az ne fizikai-biológiai különbségekben foszladozék széjjel, hanem egymást kölcsönösen erősítő, kiegészítő és tisztázó belátásokban fokozódjék. Vagyis a demokratikus mennyiségi és az arisztokratikus minőségi elv találjon egymásra egy magasabb szinten.

Magyarságunk alapellentmondása: Európához fűződő viszonyunk. Östörténeti elképzeléseket félretéve, tény csak az, hogy szövetségként jöttünk létre, és így is maradhatunk meg, szemben az etnikai beolvastató kísérletekkel és az idegen érdekeket szolgáló korrupcióval. Európa jövője nagyban és a mi jövőnk kicsiben azon múlik, mennyire tud szerveződni benne/bennünk a különbözőség. Vajon gyűlölködéssé, gyanakvássá fajul-e a nemzeti önbecsülés, vagy kiegészítésre kész érdeklődéssé, új szövetségekre nyitott együttműködéssé válik együttélésünk? Vagyis ismét minősé-

gi szempontok alapján találunk-e egymásra és új lehetőségekre, avagy mennyiségi, anyagi korlátok szorításában idegedünk el egymástól. Egyoldalú, Nyugat felé orientáltságunk (keleteltségünk?) már önmagában is ellentmondó, ezért többnyire rossz példák átvételét jelentette ahelyett, hogy saját értékeinket ápolva és továbbadva gazdagítottuk volna Európát, és a mi Keletünket közvetítettük volna Nyugat felé.

Harmadik alapellentmondásunk vallási hagyományaink gyöngülésével és kiürülésével, valamint a helyébe nyomuló elvilágiasodás, anyagiaság és kulturátlanság agresszivitásával kapcsolatos. Vajon mi tépázta meg az idealizmus tekintélyét a haszonelvűség, a hitét a számítás, a kereszténységét a pénz uralmával szemben? Nem általános vallási válságról van szó, hiszen a nem keresztény vallásokra kevésbé hat az elvilágiasodás, hanem elsősorban a keresztény tradíció morális és (tágabb értelemben vett) kulturális krízisééről. Mivel Európa lelkét érinti, föltehetően itt van az előbbi két (a politikai és a nemzeti) ellentmondás gyökere is. A mikro- és makrokozmosz természetes összefüggése nélkül a kézzelfogható részletek sokasága nem illeszkedhetik a teljességhez szükséges transzcendens távlatba, így pedig az ember életének értelme, sorsának alakíthatósága homályosul el, emiatt viszont tévedések halmozására és megismétlésére kényszerülünk.

Mindhárom probléma megoldható lenne magasabb szintről (amint a modern háborúban is a légi fölény a döntő), sőt *közös megoldásuk lehetséges a legmagasabbról* kiindulva. Arra a közvetlen istenuralomra, a jézusi teokráciára gondolok, amelyet eddig a kereszténység sem fogott föl teljes egészében, hiszen akkor nem vált volna állandóan megújításra szoruló intézménnyé, egyre rosszabb hatásokkal működő szervezetté. Előző munkáimban több irányból próbáltam megközelíteni az eredeti istenuralom érvényesülésének a lehetőségét, ami azonban engem sem elégitett

* Ez az írás egy nagyobb lélegzetű tanulmány első fejezete.

ki. Mindig éreztem egy teljesebb teológiai rálátás hiányát, hiszen istenkapcsolat nem létezhet világos teológiai alapok, hiteles istenismeret nélkül. A múltban sokáig megelégedtek korábbi gondolatok újrafényezésével, a jövőben azonban eredeti, friss megfogalmazásokra van szükség, ha nem muzeális állításokat akarunk elhitetni – mert azokat már ma sem lehet gondolkodó, szuverén emberekkel, pl. a „maguk módján vallásosak” növekvő táborával elfogadtatni.

A morális tényező

Az átlagember alig vesz észre valamit a bajokból: a járművek közlekednek, az üzletek kinyitnak, a nap újra fölkel és lenyugszik. Csak az zavarja a két lábon járó hominidát, ha elfogy a pénze, romlik a közérzete vagy váratlanul megbetegszik. Rá kellene jönnie, hogy másoktól függ, és önzésével nem több lett, hanem kevesebb. Aki viszont nem képes erkölcsileg (át)értelmezni életét (amit régen megtérésnek neveztek), az szó szerint halálra van ítélve: öregedve, szellemileg beszűkülve csak terhére lehet mindenkinnek. Látszólag mind emberek vagyunk, viszont egyedül a morális tényező, a lelkiismeret fölébredése tehet bárkit igazi emberré (*homo sapiens*-szé), vagyis *emberséggé*. Ez a folyamat spontán módon is le tud zajlani, ha valakiben elég erős a nem anyagi lélek (*pneuma*), de neveléssel, jó környezeti hatásokkal is elősegíthető, amit nevezünk kultúrának. Ellentéte az a barbárság, amely fizikai pusztításra és irracionális önpusztításra kész. Gondoljunk a narkózis különböző formáira, az egyre fékezhetlenebb vandalizmusra és terrorizmusra.

A morális tényező gyöngülése, az anarchikus tendenciák és devianciák erősödése önmagában érthetetlen lenne, ha nem hoznánk összefüggésbe azzal az *értékválsággal*, amit szekularizálódásnak, „gazdaságkori” szemléletváltásnak neveznek. Az emberek ugyanis (jogosan!) bizonyosságokra és biztonságra van szüksége ahhoz, hogy holnapután is élni tudjon, és új lehetőségeket lásson maga előtt. A matéria felé forduló mai embert is a bizonyosság biztosítása motiválja. Életosztóne kézzelfogható biztosítékok megszerzésére készíti, a baj csak az, hogy a matéria csupán látszatbiztonságot tud adni. Vagyonok vesznek el pillanatok alatt, minden pénz fokozatosan elértéktelenedik (amiből a bankok profitálnak), és a legtöbb életbiztosítás illúzióinak bizonyul, „nem éppen életbiztosítás”. Talán ennek az ösztönös megérzésével magyarázható a legvadabb vandalizmus is, amely anyagi értékek pusztításán vezeti le csalódását. Az anya-

gilag motivált irigység szintén könnyen föllelhető minden hatalmi harcban. A legrosszabb, ha ez a kettő keveredik is egymással, és a másét akarja elpusztítani.

De ássunk mélyebbre! Közismert, hogy nagy *vagyonokat* nem lehet gyorsan és etikusan megszerezni, csak hazugsággal, gátlástalanul. Generációk kitaró munkája, társadalmi hasznosság, művészi kiválóság, vészhelyzetekben való hősiesség helytállás kell ahhoz, hogy valaki tisztességes, megbecsült jóléthez jusson. A szerencsevadászok, kalandorok bukása így soha nem kelt sajnálatot, inkább megnyugvással tölti el még az átlagembert is: „van igazság”. Ezért próbálnak a jobb belátásra jutott, okos milliárdosok adakozással, mecenatúrával morális tőkét is gyűjteni maguknak. De álljunk meg egy pillanatra a *kapcsolati tőkénél!* Még ha van is benne valami érdekes, önzetlen, baráti mozzanatok (nem csupán látszatának) szintén jellemeznie kell, hiszen kölcsönös előnyök, vagyis a pénznel nagyobb biztonságot nyújt. A kapcsolati tőke azért fontosabb, mert nem mindenki vesztegethető meg; még a pénzvilágban is döntő a korrektség, így hiteltelen ember nem kaphat hiteleket.

Ezzel eljutottunk a *morális tőkéhez*, amely már független az anyagiaktól. Hiteles embernek ugyanis azt tartjuk, aki anyagi érdekei ellenében is tud áldozatot hozni. Akinek emberséges elvei vannak, érzékeny lelkiismeretére hallgat, és könnyen alá tudja magát rendelni az egyéninél fontosabb közös ügyeknek. Szívesen a háttérbe húzódik, nem törtet elismertségre, nem rivalisa, bírálja senkinek, ezért megnyugtató a társasága. Jó tanácsot kérni tőle, ellenőriztetni vele szándékainkat, mert önzetlenül a javunkat akarja. Ezt a ritkuló embertípust *idealistának* is nevezhetjük, ami anyagiag korunkban nem túl hízelgő minősítés. A „realistáknak” úgy tűnik, hogy az idealista „nem erre a világra való”, hanem külön világban, afféle elefántcsonttoronyban él, bár boldogabbnak és kiegyensúlyozotabbnak tűnik, mint az összes „realisták” együttvéve.

Az idealistának ugyanis nemcsak morális tőkéje lehet, hanem magasabb (vagy eredeti hasonlatunk szerint: mélyebb) szinten „lelki tőkéje” is. Ez a *rejtett erőforrás teszi lehetővé számára, hogy mindent ideális szempontból*, ezért optimistán, de egyúttal kritikusan ítéljen meg. Nemcsak észreveszi mindenben a hamisat, hanem azt is tudja, hogyan kellene javítani a dolgok állásán. Népszerű emiatt soha nem lesz, de minden jó szándék támogatót talál benne, így mindig szükség lesz rá. Minél intelligensebb és

karizmatikusabb, annál többet tehet, de egyaránt fogják gyűlölni és szeretni, ezért magától nem vállal társadalmi szerepet. Proféták rokona, akit belülről indít vagy gátol egy tökéletes szándék, és mivel nem alkuszik az igazság dolgában, kortársai számára éppoly zavaró, mint nélkülözhetetlen. Keresztre feszítik és istenítik, pedig csak emberi lehetőségei teljességét valósítja meg. Az ilyen ellentmondások miatt keresik a „reális”-nál jobbra törekvők, hogy mi van a morális tényezőn túl.

Mi a teológia, és mi nem az?

Keleten a bölcset nem nevezik sem filozófusnak, sem teológusnak, de nyugaton a bölceletről (mint filozófiából) már az ókorban kivált a teológia mint a keresztény vallás bölcelete. Eredetileg az különböztette meg az embert az állattól, hogy *számolt saját halálával*, és szembenézett az elkerülhetetlennel. A bölcs már a halál fenyegetése előtt tudni akarta, hogy van-e valami fizikai létén kívül és felül. A filozófiai metafizikát az a remény élteti, hogy kell lennie valami állandónak a változásokon túl, a teológia viszont azt a romolhatatlan, emberfölötti, vallási tapasztalatban megnyilvánuló szférát keresi, amely befogadja és megtartja az emberi élet maradandó értékeit, és így valamilyen örökkévalóságot ígérhet. Amit hagyományosan teológia néven tanítottak és tanítanak, azt *hittudományként* határozták meg, mégsem tudták föloldani a skolasztika óta fönnálló ellentétet hit és tudomány között. A filozófia mellett a többi (főleg természet-) tudomány így fokozatosan kilépett szolgai szerepéből (*ancilla theologiae*), a keresztény hittanítás viszont dogmák egyre újabb megfogalmazására és hitvédelemre (apologetika) korlátozódott. A kreatív teológiai gondolkodás hiánya nálunk különösen a katolikusoknál tűnik föl, ahol a barokk szellemű fölső klérus minden új gondolattól, sőt új problémafelvetéstől elzárkózott. (Gondoljunk Prohászka indexre tételére!) Míg nyugatabbra legalább a biblikus teológia fejlődött valamelyest, annak eredményei nálunk a teológiai képzés féltett titkai maradtak, a hívekig semmi sem jutott el belőlük, nehogy „megzavarják” hitüket. A nyilvános hitoktatás így természetesen gyerekes szinten rekedt meg, amit igényes, gondolkodó ember nem tud komolyan venni. A probléma ott kezdődik, hogy a teológia nem hittudomány. Vagy ha az szeretne lenni, akkor ellentmondásosságában csak arra jó, mint az indiánoknak adott „tüzes víz”.

Ha a tudományon ésszerűen bővíthető, ellenőrizhető és helyesbíthető ismeretrendszerért értünk, akkor a hit legfőbb hipotézisként lehet vizsgálatának tárgya. Mint jelenség is leír-

ható, de igazságtartalma csak vitatható. Amíg ideológiai fegyverként működött egy politikai hatalom kezében, addig hinni *kell*ett, önmagában viszont a hit gyámoltalan, védelemre szorul, legföljebb esztétikai értéket képvisel. Szerethetjük a templomi légkört, a zenét, a rítust, a szakrális festészetet vagy szobrászatot, sőt akár a vallásos irodalmat is, de ne várjunk tőlük érvényes bizonyosságot emberfölötti, örök dolgokról. Aki hinni akar, annak ezek a hatások elegendőek, és nincs szüksége teológiára. Aki azonban nem elégszik meg a hatáskeltéssel, hanem a végső igazságot keresi életében, annak túl kell lépnie minden szubjektív benyomáson. Így nem is sokan alkalmasak az *igazi teológiára, az istentudásra*. A régi gnosztikusoknak volt annyi előnyük, hogy eltökélten törekedtek erre a tudásra (*gnószisz*), és nem elégedtek meg az előírt dogmatikával, amelyben a hiten van a hangsúly, nem az igazságon.

Természetesen egy hit is lehet igaz, amint a tudomány is tévedhet. Főleg a humán tudományok területén gyakoriak a gyökeres változások, de a fizikában is előfordult, hogy egy-egy új teória képes volt romba dönteni minden korábbi vívmányt, ami nemcsak tekintélyt, hanem hitelességet is kölcsönzött neki. A matematika viszonylagos stabilitásával szemben például minden filozófiai rendszer egyedi, mert mást állít középpontjába, vagy másképpen, mint a korábbiak. A bölcséleti hagyományt mindenki újraértelmezheti, bár kevesen bővíti valóban eredeti szempontból. Hasonló a helyzet jobb esetben a teológiával is, *ha le tudja vetni magáról a konkrét vallási elvárások kényszerét*, vagyis fölszabadul a végső értelem rejtélyeinek mérész kutatására. Mivel korlátozott ésszel a cél nem érhető el, az isteni teljesen nem fogható föl, szükségünk van minden rációt és intuíciót kiegészítő képességünkre, tehát hitre is. De mi más a *hit*, mint korábbi tapasztalatokon nyugvó bizalom? Nem hiszékenység, tapasztalat nélküli vakhit, valamilyen hitetés eredménye, amiből minden kételyt túlharsozó fanatizmus lesz. Nem hiedelem, aminek a fordítottja is igaz lehet, hanem meggyőződést megközelítő bizalom, amely lépésről-lépésre bizonyosságot elérő biztonságot ad. A biztos igazság már nem igényel hitet.

A szellemi tökélet azért nem említetem korábban a nem anyagi értékek között, mert a pénzhez hasonlóan, erkölcsi minőségétől függően, pozitív éppúgy lehet, mint negatív. Etikátlan körülmények között a *szellemi tőke* is romlásnak indul, mert a klasszikus műveltség értékét veszti, így a köz-

élet eldurvul, mind primitívebb lesz. Az oktatás és a tudomány kénytelen „piacképessé” válni, vagyis lesüllyed a napi, materiális igények szintjére, és nem tudja távlatot nyújtó húzóerőként az egész társadalmat magasabb szintre emelni. Természetes tehát, hogy a magas kultúrával együtt a teológiának sem kedvez a szellemi igénytelenség, így sikeresen léphetnek föl önjelölt tanítók, akik megélik mások ezoterikus érdeklődéséből. Reményt mégis az utóbbi fokozódása jelent, valamint az az isteni könyörület, amely éppen reménytelennek látszó helyzetekben sugall zseniális megoldásokat. Kiválasztottai mozgósítani tudják szellemeiknél *magasabb rendű*, lelki („pneumatikus”) tőkét, más megfogalmazásban: egyéni lelkük fölötti egyetemes lelküket – és így korszaváltó fölismeréseket fogalmazhatnak meg. Jobb esetben válságba jutott korunk sem tehet mást, mint hogy kezdeti elutasítás után elismerje és elfogadja új kezdeményezésüket.

A *teológia* tehát olyan, Istenről/az isteniről szóló beszéd, amely személyes tapasztalaton, kiválasztottságon és indításon alapul. A költészethez hasonlóan nem spekuláció, ezért nem is cáfolható. Igazságát pozitív hatása bizonyítja („jó fa jó gyümölcsöt terem”): ugyanolyan személyes tapasztalatra vezet, ugyanolyan belső megvilágosodásra segít, mint első megfogalmazójának esetében. Sőt, tovább tud ösztönözni újabb, kimeríthetetlen fölismerések felé. Az igazi teológia ezért misztikus, a dogmatizálhatatlan, definiálhatatlan Isten nem „tárgya”, hanem inkább „alánya” kutatásának, mert *ő vezeti a kutatót a teljes azonosulásig*. Így a teológiai tudás inkább izgalmas élmény, mint egzakt tudomány. Ha úgy tetszik, a legobjektívebb tudásrendszer legszubjektívabb fölfedezése.

A kétségtől az egységig

Tisztelen a tisztességes ateistákat, akik nem tudnak hinni olyan dogmákban, amelyeknek a hatását nem érzik életükben. Jogukban áll kétségbe vonni állításokat, főleg azoknak a szájából, akik nem igazolják egész életükkel mondanivalójuk igazságát. Ez megint az erkölcsi hitelesség kérdése: aki igazságot állít, az feleljen is érte. Amint összhangba kerül a nyilatkozó élete és hitvallása, megszűnnek a kétségek személyével és igazságával kapcsolatban. Más természetűek azonban a *teológus belső kétségei*. Neki már voltak istenes élményei, fölfedezett valamit az élet mélyebb értelméből, megsejtette sorsának összefüggéseit, de biztos törvényszerűségeket keres, mert nem vakon, ha-

nem tisztán látva szeretne élni. Kevessebbel nem elégedhet meg. Tájékozódásában zavarja, amit másoktól hallott vagy olvasott, vagy amikor lehetőségeket vél maga előtt föltárulni, de minduntalan korlátokba ütközik. Ellentmondást érez saját rációja és intuíciója, föltételezései és konkrét fölismerései között, sőt abban is kételkedhet, amit addig biztosnak gondolt. Az istenkereső gyakran kétségbeeshet, amikor Istene eltűnik, elrejtőzik előle (*deus absconditus*), majd boldogsága csúcának tartja, amikor merőben új formában fedezi föl. Ezek a bizonyosságok jelentik élete legfőbb kincseit.

Előbb-utóbb megállapítja, hogy *az ismeretlen Isten a legnagyobb pedagógus*. Nem fogja állandóan kézen vagy tartja ölben „gyermekét”, mert akkor elkényeztetné. Tudja, hogy az emberi természet állhatatlan, mint a víz, neki a jóból gyorsan megárt a sok, tehát az lesz javára, amit maga ér el. Mielőtt elszietne valamit, meg kell állítani, mielőtt terhet venne magára, próbára kell tenni, vajon elbírná-e. Magára hagyja, de azután maga felé csalogatja. Ha a kereső kétségbe vagy pánikba esne, elcsüggedne vagy kiábrándulna, biztatást és szeretetet nyújt neki. Magasabb szinten a lírába időnként dráma is vegyül: emberileg érthetetlen módon valamilyen tragédia kerekedhet, elemi katasztrófához hasonló, kivédhetetlen krízis. Hogy engedhet meg ilyet Isten? – kérdi a kételkedő, és összeomolhat addigi hite. A bölcs ember az okokat és a következőket tagabb összefüggésben keresi, és még magyarázatot is találhat mindenre. A még bölcsőbb meg sem próbálkozik ezzel. Tudja, hogy a jó és a rossz kiegészíti egymást, a fény és az árnyék együtt jár. De az ellentmondások nem éleződnek az égig, hanem a földön maradnak.

Minden vallási hagyomány ismeri a kettősségek problémáját. Van, amelyik elfogadja, sőt abszolutizálja, így az élet szüntelen harc lesz a sötét és a világos erők között, mint a perzsa eredetű sakkban és a manicheus dualizmusban. A többi vallásban szintén kifejeződik ez az ellentét az aszketikus túlzásokban: a tökéletességre törekvők úgy akarnak megszabadulni a sátán cselszövéseitől, hogy testüket sanyargatják, pedig a bűnök eredete nem fizikai, hanem szellemi. Az önuralom megszerzése testi vonatkozásban is fontos ugyan, ezért böjtölnek, de az igazi cél a gondolatok megtisztítása. Persze nem sok remény van arra, hogy ne jusson eszünkbe bármi rossz, ezért járhatóbb útnak látszik a gondolatok meditatív földolgozása és félretétele, állandó imagyakorlással/mantrákkal való ki-

szorítása, illetve automatizált cselekvésekkel a csönd átvitele minden belső megnyilvánulásra (*contemplatio*). A kiüresedésnek nevezett folyamat (gör. *kenószisz*) szellemi megtisztulást (lat. *purificatio*) és átminősülést tesz lehetővé. Milyen átminősülést?

A karma-tan szerint emberileg lehetetlen megszabadulni elkövetett bűneink, tévedéseink, mulasztásaink és bármely tettünk következményeitől, jóllehet véges tetteinknek nem lehetnek végtelen következményei. Tisztulásunk azonban csak magasabb szinten lehet eredményes: a lét osztatlan, életekre, személyekre nem bontott élményében. Ekkor meg nem szolgált ajándékként, kétségeket kizáró módon befejeződhet a megtisztulás fáradságos és elkerülhetetlen folyamata. Fokozatosan vagy akár egy pillanat alatt *új összefüggésben, új színben és fényben* láthatjuk a világot, magunkat, értelmet kapnak a véletlenek (és ezzel meg is szűnnek véletlennek lenni), fölismerhetjük *a mindent átfogó isteni jelenléte*t. Ezt az állapotot megvilágosodásnak nevezi a hagyomány (gör. *fótišmosz*, lat. *illumínatio*). Továbbhaladva fokozódik az egységélmény, a keresőt növekvő csodálat tölti el. Mivel minden kettősség eltűnik, föl szabadul a sokféle jelenség zavaró hatása alól, sőt szabadságát uralkodásnak (Tamás-ev. 2) és tökéletes megnyugvásnak érezheti. Csak a teljesség kedvéért említettem ezt a minden misztikában közös perspektívát, amelyet a keresztény hagyomány megszentelődésnek, Istennel való egyesülésnek (*unio mystica*), azonosulásnak, meg- vagy átistenülésnek (gör. *theószisz*, lat. *deificatio*) nevez, jóllehet nagyon kevesen érik el.

Az anyagiaktól eljutni a szellemiekig nem túl nehéz, ha valaki vállalja a szegénységet. A testitől az anyagtalan lélekig eljutni már jóval nehezebb, mert ehhez vállalni kell társadalmi szerepeink föladását, kiközösítésünket. A legnehezebb azonban eljutni a soktól az egyetlenségig: *az egység útja* fájdalmas föl szabadulás az összes illúziók alól. Egyedül kínlódva többnyire komoly megpróbáltatás elérni a lélek tiszta, egyetemes állapotát, a változásoktól a változatlant, a tér és az idő korlátainak a túllépését. Tud-e ebben segíteni a teológia?

Elődeink nyomában

Minden teológia száraz, élvezhetetlen spekuláció marad, ha elvont emberi fogalmak dobozába próbálja zárni az általa föltételezett Istent. A legszellemesebb teológiai rendszer is

csak tetszetős lehet, de nem több, ha nem levett sarukkal közeledik a legnagyobb misztériumhoz. Így az igazi teológiától csupán az várható el, hogy szabadítsa meg az emberi gondolkodást a bevett sémáktól, és minden emberin túlra merészkedjék. Akkor tud ráhangolódni az emberfölöttire, ha kiszolgáltatja magát neki, pontosabban: ha a tökéletes irtalomra meri bízni magát. Tapasztalati, hiteles istenismeret nem létezik addig, amíg elvont teológiai keretben gondolkodunk, amely bizonyos dogmák védelmére jött létre. A betű öl, de a lélek megelevenít, ezért *kiindulásul az ún. tagadó* (görög eredetű kifejezéssel *apofatikus*) vagy *negatív teológiának van értelme*, melyet egy V. századi „eretnek” fogalmazott meg nagy hatással Dionüsziosz Areiopagita nevében. (Az így nevezett athéni férfi a városi tanács, az *areiopagosz* tagja volt, és szinte egyedül hitt Pál prédikációjának.) A neve alatt írt művek négyszáz évvel később részben annak köszönhető népszerűségüket, hogy az egyház naivan hitelesnek tekintette szerzőjüket. Ugyanígy föltételezték, hogy Mózes öt könyvét maga Mózes írta, Énok apokrif könyveit maga Énok, az első emberek egyike, Ézsaiás minden próféciáját ugyanaz az Ézsaiás stb.

A „dionüszioszi” írárok sikere a teológiai bálványok döntögetésének, sokkoló hatásának köszönhető az igazi teológusok körében. Korábban is létezett misztikus teológia, például Nüsszai Gergely munkáiban, amelyek azt hangsúlyozták, hogy a lelki élet nem statikus szentséget jelent, hanem állandó belső küzdelmet és fejlődést, amíg valaki eljut az élő istentapasztalatig. A hinduk és a neoplatonisták szintén ismerték a negatív utat, amelyet csak azért nem lehet teológiának nevezni, mert célját sem lehet pontosan megjelölni. Alacsonyabb szinten csupán hiányérzetünkről beszélhetünk. A legfőbb/végső valóság kutatása tehát az anyagi jelenségek realitásának, a változások káprázatának a tagadásával kezdődik, hiszen minden változás ellentmondásokkal jár. Amit pedig ezek alapján minősítünk, az szükségszerűen hamis. Az örök lényeg, az állandóság keresése *a lényegtelen tagadásával mindenben leegyszerűsíti a sokféleséget egységgé*. A tökéletesnek, a szellemi összefüggéseken túlnak már nincsenek tulajdonságai. Végül az egység, a lét és a legtágabb emberi fogalmak szintén elveszítik meghatározó értelmüket. A középkorban kifundált istenbizonyítékok így nemcsak az ateistákat nem győzhetik meg, hanem a misztikusoknak sem kellenek, akik útjuk végén

(vagy annak új fázisában?) tisztelettel elhallgatnak, mert megérik a kimondhatatlant.

A negatív teológia (*apofázis*) szerint csak az biztos, hogy Isten végtelen, halhatatlan és emberileg megközelíthetetlen. E radikális fölfogás nem lehetett népszerű az egyházi tömegek körében, akiknek kézzelfogható Istenre volt szükségük. Nem is késett a *pozitív (kafafatikus)* ellenhatalás. Ez az élő Isten korlátozhatatlan jelenlétére és kegyelmére tette a hangsúlyt, különösen amint az Jézus személyében és a neki tulajdonított megváltásban kifejeződött. A transzcendencia és az immanencia, az egész és a részek, az általános és a konkrét elszakíthatatlan egymásban levéséről sok okosat mondtak, de a misztikusok keskeny, meredek ösvényén csak kevesen maradtak meg. (Maximosz hitvalló, Scotus Eriugena, Eckhart mester stb.) Az egyházi teológia mindig ragaszkodott ahhoz, hogy Isten személy (sőt három személy), amiből állandó bonyodalmak származtak. Az eretnekségekkel csak hatalmi szóval tudtak elbánni, mert még a Biblia szimbolikus nyelvén is átsüt, hogy Isten nem lehet/szabad emberszabásává tenni, mert ő teljesen más. Az átlagembert viszont éppen az különbözteti meg az igazi teológustól, hogy mindenre rávetíti a maga korlátozott személyiségét, amivel csak találkozik. Így humanizálják a mesék/mítoszok az állatokat, a növényeket, az élettelen tárgyakat, de még a fogalmakat és a természeti jelenségeket is. Még inkább a korlátlan istenit.

A bölcsök bölcsessége két külön forrásból ered: sokrétű tapasztalataik földolgozásából és fiatalkori illúzióik elvesztéséből. Emberi erőfeszítéssel természetesen elérhetetlen lenne a meghatározhatatlan, teljesen más isteni szféra, ha nem volna nekünk szóló üzenete, *kinyilatkoztatása*. A tudósok ezt fölfoghatják kozmikus erőnek, egyetemes törvénynek, amely a lét minden szintjét szabályozza, a teológus pedig megpróbálhatja emberi vonatkozásokra lefordítani ezeket, de ha nem akar ellenőrizhetetlen spekulációkat előadni, és egyensúlyt keres a negatív és a pozitív teológiai nyelv között, akkor vissza kell térnie a Biblia *szimbolikus* kifejezőmódjához. Találó hasonlatok kibontásával érhet el a legtöbbet, mert „az igazság nem meztelenül jött a világba, hanem szimbólumokban és képekben. „Máshogy a világ nem fogja megkapni az igazságot” (Fülöp-ev. 115). „Az igazság, amely kezdettől fogva létezik, el van rejtve mindenütt. Sokan vannak, akik látják, amint elvetik, de kevesen vannak, akik látják, amint learatják” (Fülöp-ev. 103).